

Meteoroloxía popular n'El Cabu Peñes. Una nota

RUBÉN FERNÁNDEZ MARTÍNEZ
FONDU DE TRADICIÓN ORAL DE GOZÓN

RESUME: Pa la xente que vive de la mar ye una necesidá vital tar al tantu del tiempu que fai o va facer. Depués de siglos de trabayar nella, los marineros deprendieron a lleer les señales del cielu y del aire. Nesti trabayu recuéyense refranes, dictames y otros testimonios de la tradición popular nos que vemos cómo los marineros d'El Cabu Peñes s'anticipaben a la llegada del bon o mal tiempu. **Pallabres clave:** Meteoroloxía, mar, mariñán, El Cabu Peñes, cultura tradicional.

A note about popular meteorology in the Cape Peñes

ABSTRACT: *Being up to date about the current weather or the one to be is vital for those who do their living from the sea. After several centuries working in the sea, sailors have learned how to read the signals coming from the sky and the air. This work shows several sayings, dictations, and other testimonies from popular tradition which reflect how sailors from the Cape Peñes were able to bring forward about the good or the bad weather. Key words:* Meteorology, sea, sailor, Cape Peñes, traditional culture.

ENTAMU¹

Ye fácil ver los marineros, tando en tierra, mirar pa la mar, «románticos» cavilamos. Na mar ta la so vida, y delles veces la so muerte. Tán a los sos deleres, ye por eso polo que tán al tantu d'ella siempre: ye de necesidá.

Col pasar de los siglos la xente marinero foi deprendiendo'l funcionar del tiempu, caún na so fastera, pues cambia d'una a otra. Señes que-yos dicíen lo que diba soceder, aunque fora pa curtio, quedanon na memoria comunal, pasando de pas a fiyos.

¹ Caltiénense nos testimonios los rasgos de la fala d'El Cabu Peñes, basándose pa ello nel estudiu *El Bable del Cabo de Peñas* de C. DÍAZ CASTAÑÓN (Uviéu 1966) y nel llabor que nesti sen venimos faciendo dende'l Fondu de Tradición Oral de Gozón.

La mar d'El Cabu Peñes, llugar más al norte d'Asturies, estáyase en dos fasteres, una al este, al abrigo del aire, les corrientes, etc²; y otra, al oeste, más albuente, pero tamién con más abundancia de peixe. Otru rasgu meteorolóxicu d'El Cabu Peñes, ye'l llamáu «efectu d'insularidá», que fai qu'esti llugar tenga menos lluvies que'l restu la mariña del centru d'Asturies.

Polo visto, danse equí unes condiciones que nun se dan n'otres partes de la mariña asturiana; vamos ver agora, cómo, ensin parte meteorolóxicu nin Internet, los marineros d'El Cabu Peñes salíen del pasu³.

LLOVERÁ O ÑON

De les tribes de lluvia, n'El Cabu Peñes⁴ estremen ente:

Orbayo, urbayu, orpina: lluvia finino y con ñublina.

Pruga, prúa: un agua finino y constante, ensin ñublina.

Gorgoxa: lluvia fuerte y constante.

Ñube: lluvia fuerte, qu'acaba aína.

Estrombá: tromba d'agua.

La lluvia suel anunciase, asina si la lluna tien *circu*, ye señal que va llover⁵, tamién cuando «el ganao ta echao too xunto» o «les mancadures vieyes pruyen». Sicasí, hai otres señales:

- Si al atapecer se ve'l *cielo* d'una color mariello llimón, al *utru* día llueve⁶, si ta d'una color encarnao, va facer *bon tiempo*: «Encarnao a poniente, bon día al siguiente»⁷.
- Si amanez encarnao ye señal de lluvia: «Alba roja arremoja»⁸.
- L'aire del sur tamién les anuncia: «Si col sur vas pa la mar, traxe d'agües ties que llevar»⁶.

² La mar al este d'El Cabu Peñes, ye una «zona de solombra» (FLOR 1978: 183-194). La corriente, que vien pel oeste, al atopar El Cabu Peñes sepárase pal norte. Na fastera que queda pal este, hasta Antromero, nun entra cuasi la corriente. Les agües d'esta fastera son más probes en bayura biolóxica, ente otres coses que nun nos ocupen nesti trabayu.

³ El léxicu mariñán ta llaráu d'empréstamos llingüísticos (BARRIUSO 1983: 43-50), anque alcontré delles veces que la xente suel tracamundiar o iguar los términos na llingua del llugar.

⁴ Los nomes de les tribes de lluvia, asina como los de los aires, testimoniáronlos *Antonio Fernández* (Avilés) y *Adelina García* (Bañugues); dellos apaecen conseñaos en DÍAZ CASTAÑÓN (*o.c.*) y nel *Atlas del léxico marinero de Asturias*, d'Emilio BARRIUSO (Uviéu 2002).

⁵ El circu de la lluna ye por causa de la presencia d'una capina de ñubes altes, los cirrocumulus. Son parte del «frente cálido» que ta llegando; tres d'elles, de xuru, que lleguen ñubes de lluvia (MEDINA 1976: 129-144; THILLET 1997: 61-74)

⁶ Recoyíu nel puertu d'Avilés, d'*Antonio Fernández Pérez* (Avilés).

⁷ Recoyíu de *Josefa Suárez Fernández*, Mazaneda (Gozón)

⁸ Recoyíu d'*Adelina García Fernández*, Bañugues (Gozón).

La lluvia nun echa p'atrás a los marineros, mientras que nun traiga aire. Dellos dichos agüeren cuándo la lluvia va venir con aire:

- «Mar rayada, viento o agua» (Vallina 1983: 103).
- «Sol con barbes, vendoval con agues (sic)» (Vallina: 1983: 103).
- «Si la lluvia entama anties que'l vientu, aferra gavía ensin perder un momentu»⁶.

Otra cosa que tarrecen los marineros son les tronaes. Éstes na mar son abondo peligroses; enantes yera normal que llevaren cigües pa protexese de lo malo y tamién rezaben primero de salir pa la mar⁹, o a la menor señal de *troná*. Tamién ye sabío que s'encomendaben a Santa Bár-bola¹⁰, que protexe de los rescamplíos.

El *churnu* o *turbón* suel anunciar tronaes; dizse que «cuando'l sol pica muncho, ye que vien corriendo del agua»⁶. Produzles el *ñubiru*, ye una ñubona prieta de gran altor¹¹ que descarga con muncha fuerza (rescamplíos, lluvia, airón,...) aunque pasa qu'esmecha.

L' AIRE

L'aire tamién repercute muncho nos llabores de la mar, d'ehí qu'estremen los aires:

Ñortezu, nortazo, travesía: «Vien del ñorte, ye frío, amás suel ser fuerte, y emparexéu coles vagamares». Nun los dexa salir a la mar.

Ñordés: De Nordeste. Suel traer bon *tiempo*, o llimpiar el *cielo* de ñubes, produz gayo-lines o cabres, pero dexa salir a la mar. Si vien con agua ye malo: «Si con ñordés llueve, hasta les piedres mueve»⁶.

Gallego: D'Oeste o Noroeste. «Trai agua y *embalga* la mar», dexando abondes vegaes al marineru en tierra o navegando al abríu d'El Cabu Peñes.

Surá: Aire del sur, calentono y suel traer agua al morrer la calor.

Foranu: Brisina qu'entra de la mar nes tardes de los díes que fai bueno.

⁹ Recoyóu de *María Elena García Fernández*, de Bañugues (Gozón).

¹⁰ El cultu a Santa Bár-bola como protectora de los rescamplíos y truenes ta perespardíu: atopamos exemplos en cuasi toles obres sobre'l folclor de los llugares d'Asturies, Na nuestra zona d'estudiu amás de prender una velina, según Adelina García (Bañugues) rezaben:

*Santa Bárbara bendita
que nel cielo tas escrita
con papel y agua bendita,
a la vera de la Cruz,
Pater Noster, amén Jesús.*

ÁLVAREZ PEÑA (2003: 62-63) amienta tamién a San Bartuelu como protector en Bañugues (Gozón).

¹¹ Atopamos equí'l recuerdu del ser mitolóxicu tan nombráu n'otros llugares d'Asturies (LLANO 1972: 6-15; ÁLVAREZ PEÑA 2003: 49-69).

Airón: Aire fuerte con rabaseres grandes.

Revaliar: Tirar munchu aire.

Vimos enantes dellos exemplos pa saber cuándo diba venir aire cola lluvia, y ye que l'aire suel anunciase:

La color mariello (un mariellu suavín, ensin llegar al del llimón) del atapecer anuncia aire⁶:

«Ñubes barbaes, vientu a carretaes».

Los pexes y toliñes tamién saben bien cuándo vien l'aire:

«Si la sardina esapaez, agües fríes y ñordés⁶».

«Toliñes que munchu salten, vientu traen qu'espanten⁶».

«Cielo escamudo vendaval duro» (Vallina, 1983: 103)».

«Vendaval de trasnochana, cántotelo pela mañana¹²».

Los aires del sur dicen munchu:

«Sureste n'altura, galerna segura⁶».

«Fueos de San Telmo y sur soplando, ta empeorando⁶».

Hai feches¹³, según diz la tradición, nes qu'hai aires especiales. Asina los informantes^{7,8} llamaren los *ñordestes* de Cuaresma y les *vagamares* del Socorro. *L'aire de San Xuan* dizse que ye'l que va reinar hasta'l San Xuan viniente.

Otra señal ye l'apaición d'*El Bichu*¹⁴. Esti fenómenu produzse poco enantes de venir l'aire. Na mar, lloñe (tienes que tar al ras d'ella), vese como un escalón d'agua y tres d'él la mar «ta embalgá»; amás, vese un cachín del arcu la vieya al par de l'horizonte¹⁵. Llámen-y *El Bichu* porque paez un monstruu.

Les consecuencies del aire producen temporales na mar, les *vagamares*.

LES VAGAMARES

Llámen-yos *vagamares* o *vagues de mar*. Típiques del iviernu, van arreyaes a airones de

¹² Recoyú d'Antonio Fernández Pérez (Avilés), diz que «Cuando l'aire de vendaval ye sele pal atapecer, arrecia na alborá».

¹³ Anque nes épocas del añu danse unes condiciones xenerales, estes nun se repiten cíclicamente. Estadísticamente ye verdá, por exemplu, que díes antes o depués del Socorro, que ye'l 5 de febreru, heba una vagamar, pero ye que ye lo normal nel iviernu. La idea de qu'en feches señalaes socede un fechu meteorolóxicu determináu nun tien fundamentu.

¹⁴ Florentino Reigada Martín, Lluanco (Gozón).

¹⁵ BARRIUSO (2002) amiéntalu nel so diccionariu. El fenómenu nun ye otra cosa que l'agua que'l mesmu aire lleva, les foles y los respuntes.

componente norte, con rabaseres, lluvies o granizaes: La mar *embálgase* abondo y dexa la xente de la mar en tierra. Son temíes polos marineros, pues munchos morrienon nelles. Les hestories son abondes: por exemplu, el patrón de Lluanco ye'l Cristu del Socorro, pues cuenta la lenda qu'ayudó a unos marineros a llegar a bon *puirtu*. La Virxe del Carme, diz la tradición, tamién vela polos marineros nes vagamares.

Pa prediciles solíen enfotase nes señales de la llegada d'airones. Tamién na de páxaros de la mar¹⁶: «Gaviota en tierra, temporal na mar⁷».

Hai vegaes que lleguen ensin avisu, tres un mudar rápidu del tiempu.

«TIEMPO BUINO»

La llegada del *tiempo buino* después d'una vagamar ye siempre mui esperada; dizse que «Ñunca llovió que nun abocanara»⁷. Otra vez la color del atapecer va dicinos cómo va tar mañana⁵:

Color *encarnéu fuú*: *tiempo buino*.

Naranxa salmón: sol con aire.

Encarnéu: *xelá* y después bono.

El *ciirzu* o la *ñublina* son señales clares de que va facer sol. Poques hores después d'alboriar entamen a vese los primeros rellugos, pa escamplar llueu y quedar un día *bien buinu*.

FIN

Lo hasta agora dicho, evidentemente, nun ye infalible, básase na esperiencia de los marineros, pero tamién en tradiciones y lleendes ensin fundamentu, a lo qu'hai que sumar lo caprichoso del tiempu, y el calter mundial del mesmu, pues una vagamar n'El Cabu Peñes puen ser les resultes d'una perturbación del frente polar a l'altura de les Islles Britániques.

BIBLIOGRAFÍA

ÁLVAREZ PEÑA, Alberto (2003): *Mitología Asturiana*. Xixón, Picu Urriellu.

BARRIUSO FERNÁNDEZ, Emilio (1983): *La lengua marinera de Asturias*. Uviéu, RIDEA.

— (2002): *Atlas del léxico marinero de Asturias*. Uviéu, RIDEA.

DD.AA. (2004): «Anuariu Ornitolóxicu d'Asturies», n'*El Draque. Revista de la Coordinadora Ornitolóxica d'Asturies*: 119-121.

¹⁶ Esta creyencia básase nel fechu de que los páxaros que viven n'alta mar (peláxicos) arrímense a la costa cuando ta abondo malo na mar. Pero'l dichu pue llevar a engañu, pues les gaviotes, por exemplu, na mariña central, métense tolos díes hasta'l basureru de Tamón. Hai veces qu'entren más pa dentro, asina nun ye raro atopar gaviotes en Cangues d'Onís (VV. AA 2004: 119-121).

- DÍAZ CASTAÑÓN, Carmen (1966): *El bable del Cabo de Peñas*. Uviéu, IDEA.
- FLOR, Germán (1978): «Relación entre la distancia de sedimentación y la circulación costera en la región del Cabo Peñas», en *Trabajos de Geología de la Universidad de Oviedo* 10: 183-194.
- LLANO ROZA DE AMPUDIA, Aurelio (1972): *Del folclore de Asturias*. Uviéu, RIDEA.
- MEDINA, Mariano (1976): *Iniciación a la meteorología*. Madrid, Paraninfo.
- THILLET, Jean-Jacques (1997): *Meteorología de montaña*. Barcelona, Ediciones Marínez Roca.
- VALLINA ALONSO, Celestina (1983): *Léxico marinero y folclore de Luanco*. Lluanco, Ed. Santiago Sueiras.